

Novos ut possit emere, petit a me identidem pecunias. Jam porro scribendo calamus ne forte desit, anseres, quotquot potest, intercipit“. A magyar darabban: „Ditséнем kell fiadat, erre ő maga kért engemet. Szorgalmát annyibul betsülhetem, hogy már sok könyvet elpusztított; úgy hogy már kettőnél több ninta is néki, a mik vannak is, mind igen rongyosak, és a sok használások miatt nagyon el koptak, a mint magam szememmel gyakorta láttam. Hogy újakat vehessen, gyakran kér töllem pénzt. Hogy pedig pennája fogyatkozást ne szenvedgyen, a mi ludat csak talál, mind öszve fogdossa“.

A másik levél a rokokótól származik, aki eddig a fiút pártfogolta; latinnyelvű szövegezése ez: „Charissime affinis. Fui hesterna die in urbe. Post confecta ibi negotia ludi magistrum filii tui quoque accessi et ex hoc audivi, quae me pudet scripsisse. Certe poenitet me vel obolum tam lurido impendisse lurconi. Novum, quod destinaram pallium cum pileo, si jam Pigrillo traditum est, rursum eripe, nam tale tegumen neutiquam quadrat asino“. — Magyar szövegünk: „Kedves Sógorom! Tegnap a vásársa lévén, egyéb dolgaimat végezvén, a Fia Professorat meg látogattam, és Tőle értettem, a mit most szégyvénnel írok. Lelkemből sajnálom, hogy csak egy fillért is költöttem arra a semmire való gaz gyermekre, azért a köpönyeget is és sapkát, melyet neki szántam, ha már viseli, azonnal húzza le Sógor Uram rolla, mert ilyen takaró nem illik számára“.

Ne feledjük, nem nyomatásra szánt műfordítással van dolgunk, hanem az iskolai előadás céljából készült átültetéssel. De éppen ezért marad a szereplők beszédje izes magyar beszéd.

A magyarnyelvű jezsuita iskoladrámának jegyzékét ezzel a két vígjátékkal gazdagítja a kolozsvári Lyceum könyvtára.

Kárpáti Sándor.

Brüsszeli és drezdai Jósika-levelek.

Jósika legtöbb munkájának Heckenast Gusztáv volt a kiadója, akinek a magyar könyvkiadás körüli érdemeiről nagyon behatóan szól Roboz Andor a Beöthy-féle Képes irodalomtörténet II. kötetében. Az ő cégét vette át 1873-ban a Franklin-Társulat, melynek éveken át König Gyula, a nagyhírű matematikus, volt ügyvezető alelnöke. Ő díjazta 1910-ben egy a cégnek tett fontos szolgálatomat azzal is, hogy átengedte nekem a cég irattárában levő azokat a leveleket, melyek megőrzését sem a törvény, sem a részvénytársaság üzleti érdekei nem tették szükségessé. Így gazdagodott kéziratgyűjteményem számos oly írással, melynek irodalomtörténeti fontossága is van és melyek közül ezúttal néhány olyat akarok ismertetni, mely világot vethet Jósika utolsó éveire.

Mielőtt ezekre az egytől-egyig német nyelven írt levelekre rátérnék, meg kell említenem egy magyar Jósika-levelet is, melynek csak az idegen kézből való másolata jutott hozzám és melynek aljára ez van jegyezve: „Közlő Csaplár Benedek.“ Nem tudom most megállapítani, hogy ez a közlés csakugyan megtörtént-e vagy csak terveztetet-e, s azért megírom, hogy az 1851. május 16-áról Brüsszélből kelt levél „Kedves Jó Ferim!“ megszólítással kezdődik és hogy minden valószínűség szerint Deák Ferenchez volt intézve. Jósika „Jó

tanácsot“ akar benne kórni, de előbb tudni akarja, „írhatna-e neked s a hosszas távolság nem ingatott-e meg mindent annyira, hogy barátok is csak óvakodva közelíthetnek“. Aztán közli, hogy „szeretne néha egy magyar szépirodalmi lapot itt Brüsszelben kiadni stb. Ez és több, ami érdekel igen kedvessé tenné azon szabadságot, neked néha írhatni s tőled, ha csak minden szent napon választ nyerni“. Aztán ezzel folytatja: „Írd meg, hogy ólsz s hány hét a világ?“ Az aláírás után ez van: „Isten veled és áldás a hazára.“ Deák válaszát nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy a túlságosan merész tervből nem lett semmi.

E levélen mint Jósikáék brüsszeli címe ez állt: „*Rue de la Procession 53.*“ Hogy mikor költöztek el innen, meg nem állapíthattam, de Jósika nejeének a Heckenast-céghez intézett, birtokomba jutott levelei elsején (kelt 1862. május 19-én) a lakáscím ez: „33, rue St. Alphonse“, magának Jósikának ugyanez év július 1-én kelt levelén pedig ez: „25 rue de la Commune“. Eddigi lakásaik nyilván bérelt vagy tán albérelti lakások voltak, mert ebben a levélben már ezt írta Jósika: „Mint a keletből láthatod, már a *magunk házában* vagyunk. E ház nagy és kényelmes, de minden fényűzés nélkül van berendezve. Amellett száraz és igen egészséges fekvésű.“ (Megjegyzem, hogy mikor 1927-ben Brüsszelben voltam, meg akartam nézni ezt a házat, de ottani kalauzom azt közölte velem, hogy ez az utca már nincs meg.)

Az 1862. júl. 12-én kelt levélben Jósika egyebek közt arról ír, hogy felesége novellás-kötetének mi legyen a címe. Választást enged ezek közül: *Új és régi, Torzóval az élet útjain, Lomb és ág, Rajzok és ábrák, Való és költött, Novellák és vázlatok.* „Ha valami jobbat tud, teszi hozzá, carte blanche-t adunk önnek.“ Egyúttal nagyon sürgeti Nagy Iván „Magyarország családjai“ c. művét, melyet aztán aug. 28-án kelt levelében meg is köszönt Heckenastnak. Ebben a levélben egyébként sürgeti a neki és a feleségének járó tiszteltelődjait is, aminthogy a többi levélben is sok szó esik ezekről az anyagi kérdésekről. Érdekes, hogy a *német* levelet Jósika ezzel a pár magyar szóval végzi: „Áldja az ég.“

Egészségi állapotáról már itt is panaszkozik. Önéletrajzának tervével ekkor foglalkozik először. Úgy látszik, az ennek megírására való serkentést Heckenasttól kapta, mert az 1862. okt. 10-én kelt levél, melyben ezt a kérdést tárgyalja, ezzel kezdődik: „Megkaptam becses levelét. Az ön gondolata szerencsés, föltéve, hogy ezt az új és szép feladatot meg tudom oldani.“ Később így folytatja: „Igaz, hogy életem tapasztalatokban gazdag, és mivel 70-ik évem küszöbén vagyok, jelentős időtartamot foglal magában; ezért emlékirataim körülbelül a század elejével, à peu près az 1804-dik évvel fognak kezdődni.“ „Gyűlölöm — így folytatja — azokat az önéletrajzokat, ahol a szerző magát szinte a világesemények központjává teszi és ahol ő egyre mint vezérkerék szerepel. Ezért a nagy élményeimről csak itt-ott és csak közvetve fogok beszélni, de a kort, melyet átéltem, társadalmi és politikai vonatkozásban annál inkább fogom *amennyire lehetséges* életem bírálattal, de *tárgyilagosan* esemtelni.“ (A „tárgyilagosan“ szó csak kiegészítés, mert az illető német szót nem bírom elolvasni.) „Ebből a szempontból nézve — folytatja — természetesen eltűnik minden animozitás, és még inkább az Ausztria elleni animozitás, annál inkább, mert tudom, hogy ez megakadályozná emlékirataim megjelenését. A ké-

nyes mozzanatoknál, aminő 1848—49, a Bach-féle állásfoglalás, a provizórium etc., tisztán a tényekre fogok szorítkozni, melyek már amúgyis a történetírás körébe estek; az érdeklődést majd jellemző részletekkel iparkodom fokozni." A levélben aztán az 1804—1863-iki időszakra vonatkozó forrásműveket kér Heckenasttól, egyebek közt Kőváry „Erdély története“ c. művét, hogy — mint mondja — különben elég jó emlékezőtehetségöt felrissítse. Ir azután arról is, hogy a nemrég vásárolt brüsszeli házat el akarják adni, ha ez sikerül, Drezdába költöznenek, ahol — írja — „majdnem több a rokonunk, mint Magyarországon“.

Az 1862. dec. 19-iki levélben érdekes, hogy a kiadótól kérdezi, van-e valami kedvenc támaja egy az ő számára irandó regény vagy történeti munkára. Panaszkodik, hogy „A magyar kényurak“ c. regényéből elküldött egy részletet Jókainak (aki akkor a *Magyar Sajtó*t szerkesztette), de az nem jelent meg, holott Jókai „*Politikai divatok*“-jából ott igenis megjelentek részek; az ő küldeményében — írja — nem volt semmi kényes dolog („nichts scabroses“). A meg nem jelenésnek talán az volt az oka, hogy már december végén Vajda János vette át a *Magyar Sajtó* szerkesztését. Róla Jósika nagyon epésen nyilatkozik: „Mint uticai Cato, mint az egész világ prófétája lép fel, s így ennek az országjában neki, Jósikának, nem lehet helye, minthogy hozzá, mint politikai menekülthöz nem illik, másokat leckéztetni.“ Szomorú világot vet Jósika anyagi helyzetére, amit ehhez hozzátesz: „Hogyan fogom a pénzbeli veszteséget, mely ezzel jár, pótolni, még nem tudom, minthogy semmiféle lapban sem akarok mint hivatalan vendég jelentkezni.“ A honorárium-ügyekkel összefüggő egyéb levélrészletekre nem is terjeszkedem ki, minthogy úgyszólván tudomású, hogy Jósikák mennyire szűkben voltak a pénznek. (Jósika ez időben 2000 frank előleget is kér a kiadótól, amely összeget a *Nővilág* számára két éven át irandó cikkeivel akarja ledolgozni.)

Egy 1862. nov. 5-éről keltezett levélben Jósika újra visszatér a *Magyar Sajtó*ra, amelyről akkor azt hallotta, hogy szerkesztését Z. Kovács Lajos veszi át. Ily „ominosus firma“ alatt nem akar dolgozni. „Kemény Zsigmond — írja — a Pesti Naplóban azt a bizarr teóriát állította fel, hogy a következetlenség sokszor a magasabbrendű következetesség. De mivel én, mióta gondolkodni bírok, mindig következetes voltam... lehetetlen az én számomra ilyen köpenyforgatás („volto-face“).“

Most hosszabb időre megszakad a levelezés, minthogy közben Jósikát „előre nem látott körülmények“ kényszerítették arra (a „gezwungen“ szót kétszer is aláhúzza 1863. júl. 25-iki levelében), hogy a Hartleben-cégnel dolgozzék. (Heckenast ugyanis nem élt a neki az illető munkára nézve felajánlott elővételi joggal.) Jelenti egyúttal, hogy augusztusban belefog egy 2—3 kötetes történeti regény írásába, remélve, hogy az első kötetet már *augusztus végén* szállíthatja is.

Jósikák 1864. május közepén hagyták el Brüsszelt és 21-én érkeztek új lakóhelyükre, Drezdába. Útközben, Braunschweigban, Jósikát egy kis baleset érte: kiszállva a vasúti kocsiából, megsérült a lábán, s ezért napokig ágyban kellett fekdünie. Helyette az első levelet Drezdából felesége írta Heckenastnak, az ő tollbamondása után. Közli, hogy az emlékiratok első kötetével már majdnem elkészült. Ekkor még fogadóban laktak; csak később költöztek át az

Amalienstrasse 8. szám alatti második emeleti lakásba, ahol meg is maradtak, egész Jósika haláláig. Az 1864. nov. 5-iki levélből érdekes, hogy a kiadótól az Emlékiratokból csak 6 tiszteletpéldányt kér: egyet fiának küldjenek Branyioskára, egyet Aszódra Podmaniczkyéknak, egyet pedig Arany Jánosnak. A többi hármat Drezdába kéri.

Az 1864. nov. 29-iki levél ismét az Emlékiratokkal foglalkozik. Jósika kifejti, hogy „sohasem volt szándéka az 1848-diki politikai zavarok leírása“. „Őn tudja, teszi hozzá, hogy „*Egy magyar család a forradalom alatt*“ című regényemben már egyszer megírtam ama napok történetét és nem követelhetem a közönségtől, hogy ugyanazon a histórián vele még egyszer végigmenjen.“ Ismétli, hogy az évek történetét csak társadalmi szempontból akarja megvilágítani; el akarja mondani a törvényhozás körül történeteket, menekülését, brüsszeli, drezdai, lipcsei tartózkodását stb. Megnyugtítja újból Heckenastot, hogy mindezt kellő „tapintattal“ fogja tárgyalni.

1864. dec. 14-én azt a kérdést voti fel, nem tartja-e Heckenast jónak néhány barátjuknak azt a biztatását, hogy az Emlékiratokat német nyelven is ki kellene adni. Egészségi állapotáról nagyon szomorú hírt közöl: azt, hogy mióta Drezdában vannak, folyton szenved és az ágyat kell őriznie. Undorodik az élettől. Ekkortól már meg is szűnnek Jósika sajtókezű levelei. A nagybeteg helyett felesége ír a kiadónak, mégpedig többnyire igen bánatosan: 1865. febr. 9-én azt jelenti, hogy férje állapotában, hónapokig tartó szenvedés után, végre kedvező fordulat állt be, de még soká lesz szüksége nyugalomra és kíméletre. Pár nappal később azt írja, hogy férje betegségét az orvosok krónikus gyomorhurutnak mondják; eltiltják a szellemi munkától és a beteg e helyett apróságok gyűjtésével szórakozik: madártollakkal, lepkékkel, régi érmékkel, pecsétnyomókkal, levélbélyegekkel, látogató-jegyekkel stb. Kéri Heckenastot, küldjön nekik efféléket.

A betegség mind súlyosabbra fordul. Jósika már nem is igen lát és felesége már nem bízik a gyógyulásban. „Rettentő kín — írja 1865. febr. 23-án — egy drága lényt ily soká és ily nagyon szenvedni látni, kivált ha az ember már nem is merészel jót remélni!“ Négy nap mulva, febr. 27-én, Jósika meghalt.

† Radó Antal.

Honnan merítette Kiss József zsidó balladahőseit?

Kiss József, mint tudjuk, balladáival aratta első sikereit, a hetvenes években. E balladák népszerűségüket legérdekesebb elemüknek: zsidó alakjaiknak köszönték, akik törülmetszett magyar parasztokként jelennek meg előttünk. Virágos alexandrinusokban beszélnek, csárdásra mozognak, nevükben, életmódjukban és népdalos fordulatokkal teli nyelvükben alig különböznek az Arany-balladák magyar parasztjaitól. A magyar népbe ennyire beleolvadt zsidó új volt irodalmunkban. Addig többnyire uzsorásnak vagy kocsmárosnak ábrázolták, aki idegenszerűen, csúf hehezetekkel beszél a magyar nyelvet. Hogy teremtette Kiss József a maga újszerű zsidóját?